

נשמה קרועה

דוד ענקי

על ספרו של אבינועם רוזנק, סדקים, תל אביב: רסלינג, 2013

השילוב של דת, פוליטיקה ואקדמיה יוצר שדה מוקשים שרק מעטים יהינו להיכנס לתוכו, ומעטים אף יותר יוכלו להתגאות שיצאו ממנו בשלום. נדמה שאל רשימה מצומצמת זו הצטרף לאחרונה אבינועם רוזנק, הסוקר, בספרו החדש **סדקים**, את תפיסת עולמם ההגותית של חוגי הרב קוק ותלמידיו ואת ביטוייה המעשיים בחיים הפוליטיים של מדינת ישראל. תשומת לב מיוחדת מקדיש רוזנק ליחסו המוטה והמצומצם של המחקר האקדמי, הבוחן את התופעה הייחודית הזאת מבעד לעדשות משקפיים מוכתמות בהטיות אישיות ופוליטיות. רוזנק אמנם איננו מתיימר להציג נקודת מבט אובייקטיבית נטולת נגיעות, אולם נראה שנקודת הפתיחה שלו חומלת ואמפתית יותר מזו של קודמיו. עקב כך, הוא מסוגל לפרוש בפני הקורא תמונה מורכבת ומרוככת יותר של החשיבה הרעיונית היונקת מבית מדרשו של הרב קוק.

הביקורת על החשיבה הרעיונית של הציונות הדתית הרדיקלית ועל התוצרים החברתיים-פוליטיים שלה, כדוגמת תנועת ההתנחלות ו"גוש אמונים", מכילה לעתים ביטויים הקשים לעיכול, בייחוד כאשר היא באה מפיהם של הוגים או חוקרים שתחום מומחיותם איננו מחשבת ישראל. כך למשל הגדיר ישעיהו ליבוביץ את המתרחש ב"מחנה הלאומי" כ"לאומיות ממלכתית תוקפנית המתעטפת בעטיפה של קדושה

הכותב הוא
 עורך "אקדמות"
 ומרצה במחלקה
 לפסיכולוגיה
 באוניברסיטת
 בריאילון

דתית. האמונה נותנת חיפוי ליצרי השתלטות וכיבוש, לאינטרסים ומאוויים אנושיים" (עמ' 4; כל הציטוטים לקוחים מן הספר **סדקים**). ואולם רוזנק מצביע על נקודה מטרידה אף יותר: הנגע פשה בבית עצמו, בקרב חוקרים שעיסוקם הוא כתבי הרב קוק ותלמידיו. כדי להבהיר זאת משתמש רוזנק בדיכוטומיה שבין "גישה קתולית" ל"גישה פרוטסטנטית", דיכוטומיה שהוצגה לראשונה במאמרו של עקיבא ארנסט סימון 'האם עוד יהודים אנחנו?', שהתפרסם לפני כשישים שנה. לדעת סימון גישה דתית "קתולית" רואה את החיים כולם כספוגי דת ומשום כך מניחה שהציוויים הדתיים חייבים לחלחל לכל פינות החיים בבחינת "לית אתר פנוי מיניה". לעומתה הגישה ה"פרוטסטנטית" מצמצמת את הדת לגבולותיה של הכנסייה או לדל"ת אמותיה של החוויה הדתית האישית. בהיותה כזאת היא מסוגלת לספק כלי התמודדות יעילים יותר עם משבר החילון והמודרנה מבלי לצאת בשן ועין מהמפגש עם. טענתו של סימון הייתה שהיהדות במקורה היא "קתולית", אך המצב המודרני אינו מאפשר לה להמשיך ולתפקד ולפיכך עליה לאמץ את הגישה הפרוטסטנטית. כמה וכמה חוקרים השתמשו בדיכוטומיה הזאת בבואם להנהיר את המגמות הקיימות בחברה הדתית-ציונית. אבי שגיא, למשל, גורס כי הציונות הדתית רצתה לשמור על המסורת מחד גיסא, אך לא הייתה מעוניינת לדחות את המודרנה מאידך גיסא. הדגם שיצרה הציונות הדתית היה בליעת החילון והמודרנה אל תוך קרביה באמצעות תרגומם לשפה דתית. ביטוי בולט לכך הוא המאמץ לקבוע את צביונה ההלכתי של המדינה, או דבריו של הרב קוק על "מדינת ישראל, יסוד כיסא ה' בעולם". החיסרון הבולט בגישה זו, אליבא דשגיא, הוא חוסר יכולתה להתמודד עם המציאות שלעתים קרובות אינה תואמת את החזון הרוחני חובק הכול. לדבריו של שגיא, "עמדתו של הרב קוק מייצרת תודעה כוזבת, שכן היא מתעלמת מהמציאות הריאלית, מכלליה, מאופני פעילותה ומהמשמעות הפנימית המגולמת בה" (עמ' 36). עקב כך גולשת החברה הציונית-דתית, לטענת שגיא, למצב תודעתי והתנהגותי פונדמנטליסטי המתאפיין בסגירות וברתיעה משינוי וביקורת. שגיא הוא דובר רוט של אסכולה מחקרית שעם שורותיה נמנים, לדעת רוזנק, חוקרים חשובים אחרים כדוגמת דב שורץ, אהוד לוז, אבי רביצקי ואליעזר דון-יחיא.

רוזנק טוען כי המודל הדיכוטומי הקתולי-פרוטסטנטי איננו המודל היחיד, ואף לא האולטימטיבי, להנהרת עמדתם של הרב קוק ותלמידיו בעניין המתח שבין תיאוריה למציאות, בין דת למדינה, בין מסורת למודרנה. כתחליף הוא מציג את רעיון "אחדות ההפכים", שייסודותיו נעוצים בתורה הקבלית. רעיון זה גורס כי השאיפה להרמוניזציה וליישוב הסתירות, מתוך חשיפת האמת ועקירת הטעות, היא תכונה אנושית אימננטית. אולם היות וההוויה נובעת כולה ממקור אלוהי אחד הרי הניגודים והסתירות הם מראית עין בלבד מנקודת המבט האלוהית, הרואה בהם חלק ממכלול כולל, שבו מתבטלים הניגודים מעיקרם. וכדבריו הרב קוק: "על פי הערכתנו צריכים אנו לחוש את הסתירה ולבא על ידי הרגשה זו לכלל ישוב והכרעה. אבל למעלה, הרבה למעלה מזה, הוא האור האלהי העליון, שהאפשרויות הן בו בלא הגבלה... הוא אינו סובל כלל שום מעצור מהסתירה ולא יש לגבי דידיה שום צורך ביישוב והכרעה" (עמ' 46). ניגודים אלו הם אפוא בני קיימא, ומשום כך אין צורך בביטולם או בהרמוניזציה שלהם. עם זה חשוב לציין כי עמדה זו אינה מובילה בהכרח לגישה רלטיביסטית, הנותנת מקום לכל דעה רעה. מבחינה פרקטית, למרות ההכרה התאורטית בצדקתו החלקית של האחר ומתן

הלגיטימציה לדעה זו, מחויב האדם לרבוק בגישתו הפרטיקולרית, מתוך שכנוע עמוק בצדקת עמדותיו ובטעותם של יריביו הרעיוניים.

עמדה דיאלקטית זו מכוננת למעשה שסע סכיופני שקשה להסכין עמו, "נשמה קרועה", כהגדרתו של הרב קוק. אישיות סגולית שכמותו אמנם הייתה מסוגלת לאמץ גישה פרדוקסלית זו, אולם אף הוא כמעט וכרע לא פעם תחת מטען הבדידות, החשדנות וחוסר ההבנה שהופנו כלפיו משררות החברה היהודית השונות, בארץ ישראל ומחוצה לה. תלמידיו, שצמחו לתוך מציאות שונה מזו של רבם, מציאות שבה התגשמו רבים מהמאויים והתשוקות שבחזונו של הרב קוק, התקשו לשאת את האופי הפרוזאי של התממשות החזון. מפח הנפש ניכר בקרב חוגים אלו כבר עם קום המדינה. הרב צבי יהודה קוק, בדרשתו הידועה, 'מזמור י"ט', שנשא כליל יום העצמאות תשכ"ו, ערב מלחמת ששת הימים, שיתף את שומעיו באכזבה שחש עם היוודע לו החלטת החלוקה בעצרת האומות המאוחדות, החלטה שמשמעותה המעשית הייתה הקמת מדינה יהודית מצומקת: "כשכל העם נהר לחוצות לחוג ברבים את רגשי שמחתו לא יכולתי לצאת ולהצטרף לשמחה. ישבתי בדד ואדום כי נטל עלי. באותן שעות ראשונות לא יכולתי להשלים עם הנעשה, עם אותה בשורה נוראה, כי אכן נתקיים דבר ד' בנבואה בתרי עשר 'ואת ארצי חילקו!' (עמ' 135). עם השנים נוספו אירועים שהעמיקו את השבר: אופייה החילוני של המדינה, פינוי סיני וימית במסגרת תהליך השלום עם מצרים, ההתנגדות הגוברת והולכת בציבוריות הישראלית למפעל ההתנחלויות, הסכמי אוסלו, ההתנתקות מגוש הקטיף, אירועי עמונה ועוד. שבר זה יצר בקרב רבים קושי להמשיך ולהחזיק במודל "אחדות ההפכים" והביא אותם לאמץ עמדה "קתולית", בין במובנה המסורתי, אליבא דסימון, בין בגרסתה הציונית-דתית, כפי שהציגה שגיא.

פעמים רבות קשה להבחין בין עמדה הנובעת מתוך גישת "אחדות ההפכים" לבין גישה "קתולית" גרידא, שאינה מוכנה להכיר כלל בלגיטימיות הצד שכנגד, משום שמבחינה מעשית שתי הגישות לוחמות את מלחמתן הבלתי מתפשרת להוכחת צדקתן. מקורותיה של גישת "אחדות ההפכים" נחשפים בכתבים הרפלקסיביים, שבהם מתעלה ההוגה מעל עמדתו הדווקנית ומחווה את דעתו על העמדה שהוא שולל. חשיפה זו מובילה לעתים לגילויים מפתיעים, כמו זה שעולה מדבריו של הרב דב ליאור מקרית ארבע, הנחשב לאחד ממובילי הזרם החרדי-לאומי הקיצוני: "על פי החכמה הפנימית אין רע מוחלט בעולם, בכל רע יש גרעין של טוב. הראשונים ראו שאין דבר שכולו שלילה, אבל מצד ההנהגה הגלויה אנחנו צריכים להילחם כנגד הרשעה. מבחינה רעיונית עמוקה, איננו שוללים את קיומו של הרשע, כי יש בו איזה טוב. אבל לא ייתכן שתהא לזה השפעה על תגובתנו. הצד הסגולי הטוב שיש בו לא צריך לחפות על התנגדותנו לצד הרע המופיע בו" (עמ' 79). ברם, דברים מפורשים אלו, ומספר התבטאויות נוספות (כדוגמת משל הפרפר של הרב צבי טאו ומשל הצבי של הרב שלמה אבינר, המתוארים בעמ' 147-154), הם בבחינת היוצא מן הכלל שאיננו מעיד על הכלל. במרבית הציטוטים המופיעים בסדקים שולטת העמדה הדיכוטומית-לעומתית הכוחנית. רוזנק אמנם מבצע תרגילים אקרובטיים אינטלקטואליים מרשימים כדי למצוא בהם נקודת זכות, היינו את גישת "אחדות ההפכים", אבל הרושם הכללי הוא, לכל הפחות בעין הדיוט, שניסיונות אלו הם בבחינת אהבה המקלקלת את השורה.

כך למשל עולה מניתוח שעורך רוזנק לאחד הפתרונות הרדיקליים שהוצעו להתמודדות עם פינוי גוש קטיף, פינוי אשר נולד למעשה כיוזמה ישראלית חד-צדדית וזכה לתמיכה גורפת בקרב הציבור החילוני-שמאלני. הניכור והאדישות ששיררה החברה הישראלית כלפי עקירתם של מתיישבי גוש קטיף מבתיים הביאו רבים מהם למתן גט כריתות לציבוריות הישראלית. אחרים בחרו בשימוש במושג "ערב רב" כדי לספק הסבר מניח את הדעת להתנהגות אנטי-ישראלית זו, שאינה עולה בקנה אחד עם טובת העם. לפי גישה זו כלול בתוך העם היהודי "ערב רב" שמבחינה הלכתית נורמטיבית הוא יהודי, אך מבחינת סגולתו הפנימית אין התאמה בין אופיו ומעשיו לאלה של יהודי-ישראלי אמיתי (בסוגריים נעיר כי דיכטומיה זו מעוררת אסוציאטיבית את ההבחנה הנוצרית שבין "ישראל בכשר" לבין "ישראל ברוח"). כך אפשר להסביר אירועים שונים לאורך ההיסטוריה היהודית כולה שבהם יחידים או שכבות שלמות שהשתייכו באופן מעשי למחנה היהודי פעלו כנגד האינטרסים הלאומיים-קיומיים של העם היהודי. כיצד אפשר להבחין בין יהודי שהוא בעל סגולה פנימית אותנטית לבין יהודי שהוא אך "ערב רב"? לכך מספק הרב משה צוריאלי, שעסק רבות בנושא, שלושה סימנים: "ישראל קודם כל אוהבים כלל ישראל, ולא רק אנשי... הקבוצה שלהם... דבר שני - חשק לארץ ישראל! הוא לא מוותר על שום פרוור... ופירור אדמה! כל זה שלנו! נחלת אבותינו! דבר שלישי - יש לו מידות טובות: ענווה, הסתפקות, חנינה, ... והמינים והאפיקורסים אין להם את הסגולה" (עמ' 185). רוזנק אמנם איננו מתעלם מהלך הרוח הבינארי-דיכטומי שבדברי הרב צוריאלי, המבחין בין ישראל ל"ערב רב", אולם טוען כי אפילו בדברים קיצוניים אלו אפשר למצוא את ההיגיון של "אחדות ההפכים", שכן בציטוט דלעיל מופיעות התכונות המאפשרות סובלנות כלפי ה"אחר", כדוגמת "רגישות לכלל ישראל, חוסר הסתגרות בד' אמות של אנשי שלומך וענווה לנוכח ה'אחר'" (עמ' 186). ואולם גם קריאה שנייה ושלישית בדברי הרב צוריאלי אינה תומכת, לעניות דעתנו, בדבריו של רוזנק. אמנם יהודי אמיתי אוהב את ה"אחר", אבל אך ורק אם הוא משתייך לכלל ישראל. היות וה"ערב רב" איננו חלק מכלל ישראל (משום שאין הוא עומד בקריטריונים הדרושים), הרי חובת הסובלנות כלפיו איננה חלה, "והמינים והאפיקורסים אין להם את הסגולה".

קושי מתודולוגי נוסף, עמוק יותר לטעמנו, הקיים בניסיון לחלץ את גישת "אחדות ההפכים" מפי דוברים המשתייכים לחוגי הרב קוק ותלמידיו נובע, כפי שצינו לעיל, מהדמיון הצורני בדרכי ההבעה של הגישות השונות. כדי להוכיח שהוגה מסוים אוהב בגישת "אחדות ההפכים" נדרשת כתיבה נוספת, מפורשת, שתצביע על כך. בהיעדרה של כתיבה מעין זו אי אפשר לקבוע בוודאות שהדובר המסוים איננו דוגל בגישת "אחדות ההפכים". ואולם "לא ראינו אינה ראייה". ייתכן שדברים מפורשים יוצאים מתחת ידו ברגע זה ממש, או, לחלופין, שהוא מעדיף לשמור את עמדתו המלאה בינו לבינו, ולא להעלותה, משיקולים כאלה או אחרים, על הכתב.

על אף הדברים האמורים סדקים הוא ספר חשוב, חשוב מאוד אפילו. חשיבותו נובעת מכמה טעמים. הראשון והעיקרי שבהם הוא הצעת "אחדות ההפכים" כפרשנות חלופית להבנת יחסם של חוגי הרב קוק למדינה ולפוליטיקה. רוזנק מראה באופן משכנע כי פרשנות "אחדות ההפכים" עדיפה לעתים מן הפרשנות הקתולית-פרוטסטנטית, ומאפשרת להבין טוב יותר את העמדה החרד"לית. רוזנק פורש יריעה

רעיונית רחבה ועמוקה יותר לעמדה זו, מעבר לתמונה הרדודה מעט שהיא זוכה לה בפרשנות האקדמית הקלסית. שנית, רוזנק מצליח להמחיש בצורה אותנטית את השבר הרעיוני-אמוני המרעיד את אמות הספים של שכבות שונות בחברה הדתית-ציונית ואת הניסיונות, הנואשים לעתים, לתת פשר לאירועים.

שני תלמידי חכמים היו בעירנו ירושלים, תלמידי ישיבת "מרכז הרב" (או, שמא, ישיבת "הר המור"), ר' אבי רון ור' אלי קופטר. בדיחה חבוטה זו, יותר משהביעה לעג, ביטאה תסכול לנוכח הפער שבין המציאות הישראלית הממשית לבין הפרשנות הרוחנית התלושה והמנותקת שסיפקו חוגי הרב קוק. סדקים מראה בכירור כי אבי רון ואלי קופטר נאלצו לנחות נחיתת אונס קשה על קרקע המציאות. ימים יגידו אם יצליחו להמריא שוב ומה יהיה טיבה של אותה טיסה.